

Journal of Resistance Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 12, Number 23, Autumn and Winter 2020-2021

**Resistance literature in 'Iraj and Houbare'
The last Persian lyrical system**

Aref Kamarposhti^۱

Maryam Soleymanpour^۲

1. Introduction

Resistance literature usually describes the heroism, struggles and sacrifices undertaken by a nation or ethnic group against another nation or ethnic group that is occupier or aggressor (Mirsadeghi, 1998, 16. Sangri (2005) considers the struggle against internal tyranny or external aggression in all political, cultural, economic, social, and resistance spheres to be at the heart of the works of sustainability literature. (p.45). In contemporary Persian language and literature, the poetry of the Islamic Revolution, especially that of the 60s coinciding with the Holy Defense, "is a reflection of the militancy, stability and heroic mobility of contemporary Iranian youth in protecting the borders and homeland of their ancestors" (Rastegar Fasaei, 2002, 363). "Holy Defense Poetry is a combination of epic and lyrical layers and didactic veins" (Farhadi, 2018, 194).

Although *Iraj and Houbare* is a lyrical poem, its composition during the imposed war and its incorporation of epic themes and concepts, has made "the study of the cycle possible within the context of resistance literature, culture of the front, and war literature" (Mirabedini, 1999, 174). Qasem Larbon (Rahimian) was born on January 1, 1914 in Babol. Larbon's nickname, in addition to referring to his birthplace, expresses his love and affection for Mazandaran. He worked as the French language teacher of the high schools of Babol and selected writing as

^۱. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Babol Branch. (Corresponding author). Email: aref kamarposhti@gmail.com

^۲. M.A. in Persian Language and Literature. Email: Maryam.Soleymanpour@gmail.com

Date of Acceptance: 13/03/2020

Date of Submission: 07/11/2020

his main occupation. More than 20 works of fiction, several plays and a collection of poems are the result of his work (Mirabedini, 2009, 3). The poem *Iraj and Houbare*, as his first book of poetry in 1011 lines, was first published in 1984. Larbon died on October 23, 2012 in Tehran. Addressing sustainability literature separately in poetic, prose, and even dramatic formats requires its own audience; But it seems that writers and poets have so far failed to present a remarkable work combining sustainability literature and lyrical literature. Larbon has been able to highlight these two issues in the form of a long and beautiful cycle, and now, the title "Epic of Love and War", has provided the motivation and necessity of the present study.

2. Methodology

This research is written based on a descriptive-analytical method and its unit is the verses and lines of the poetic cycle. Due to the fact that the lines of verses are not numbered, the reference to the verses is based on the page number of the book (printed in 1984). The statistical findings of the research are based on the percentage of frequency of components and variables in relation to the whole poetic cycle, which is also shown in the form of a diagram.

3. Discussion

Larbon is not a poet of revolution and war; but, the spirit of fighting against oppression, resistance and persistence against the ruling power is depicted in the form of chronology in stories such as: "Nestless Birds" (2000), "Bitter Bread" (2003), "Spark in the Dark" (2007) and "Abyss" (2009) and in the poetic cycle of *Iraj and Houbare*, he has portrayed this spirit against the aggression of the external enemy.

The literature on the stability of the *Iraj and Houbare* poetic cycle is examined in eleven components. National symbols are one of the most important components of the resistance literature in this collection; The name 'Iraj', one of the main characters in the story, is associated with the ancient ancestors and national symbols of the glorious history of Iran. The name of 'Fereydoun' and the reference to 'generation' and 'pure origin' also emphasizes the national symbols. The use of the names of 'Iraj' and 'Fereydoun' at the beginning of the poem shows that Larbon considers the historical and mythological nature of these men, and the story of Larbon's Iraj is also reminiscent of Iraj of Shahnameh. Respect for the homeland is another component highlighted in this collection

such that Iraj prefers his homeland to his beloved and sacrifices his life to protect it. Expressing bravery and heroism is another component of the sustainability literature. In the poetic work of Iraj and Houbare, such bravery is not exaggerated but is depicted naturally and dramatically from a real scene. Martyr and martyrdom are among the main themes of the literature of sustainability, especially in the era of Sacred Defense, whose sanctity is multiplied by religious values. Larbon provides a magnificent description of Iraj's martyrdom in this poem.

However, in the poetic works of resistance literature, no work with this theme can be found. However, in the poetic work *Iraj and Houbare*, the lyrical aspect of the poem is dominant over its epic aspect; But Larbon has been able to address all aspects of defense and war, including the role of women as one, which has received special attention due to the love story of this collection. The other part of the epics and poems of stability is related to the period after the brave martyrdom of the men in the field of struggle, which is also mentioned in this poem which depicts the conditions and states of Houbare and Iraj's mother after Iraj's martyrdom. Addressing the issue of war, battlefields, and operations is one of the components which has been widely reflected in the sustainability literature.

In this poem, too, this important point is well illustrated in the letter that Iraj writes and sends to Houbare; this letter does not contain the usual romantic words of the lover and the beloved. The other components that can be referred to in this collection includes: description of the actions of the enemy, the eternality of the martyr, the use of military terms and phrases, and prioritizing the love of the homeland over the love of the beloved which is well illustrated throughout the collection.

4. Conclusion

Resistance literature, which is tangible in all periods of a nation's history based on the prevailing political and social conditions, and is crystallized in the poetic and prose works of poets and writers, is a literary manifestation of resistance and perseverance. The study of resistance literature in the lyrical collection of *Iraj and Houbare* shows that according to the findings, the frequency of resistance literature in the collection is 26.9%. Although the lyrical aspect of the collection dominates the epic aspect, Larbon looked at different aspects of resistance literature. Larbon has well been able to align the components of the resistance literature with the lyrical theme of the collection,

which supports the research hypothesis. The opposition of ideal love and love for the earthly beloved has led the collection toward the literature of resistance.

A tangible, true story taken from the contemporary history of society, which is not only made by the poet, but beyond that, is on a subject the audience is familiar with and identifies with it. Among the components of the resistance literature, due to the composition of the collection in the context of the imposed war, battlefield staging and military terms have become more frequent than other components. Another feature of this work is the role of the family, especially the mothers and wives of the Holy Defense warriors, which was not paid much attention in other works of the poetry; However, this component is not an insignificant issue considering the content and lyrical load of the collection - if not highlighted - and it has become more frequent than other components.

References [In Persian]:

- Chehrghani, R. (2018) . Resistance literature in Iran, recognition of components, opportunities and challenges. *Contemporary Persian Literature*, 2, 1-33.
- Farhadi, N. (2018). Educational teachings in the poetry of Sacred Defense (۱۳۶۰s). *Journal of Educational Literature*, ۹, ۱۷۳-۲۰۰ .
- Farrokhi, B. (1980). Myths of the sun and the moon. *Politics and Art Periodical*. 1, 106-118 .
- Isaniyh, R. (2006). Imam and resistance literature. In A. Amiri Khorasani (ed.). *Resistance Letter, Proceedings of the First Congress of Sustainability Literature*. Kerman: General Organization of Preservation of Holy Defense works and dissemination of Holy Defense values.
- Kakai, A. (2007). *A comparative study of resistance literature in Iranian and world poetry* (2nd ed.). Tehran: Palizan Publications.
- Larson, Q. (1985). *A long poem by Iraj and Houbare*. Tehran: Payam Publications.
- Mansoori Larijani, I. (2013). *Understanding of Sacred Defense*. Qom: Khadem-Reza Publications.
- Mirabedini, H. (1999). *One Hundred Years of Iranian Fiction*. Tehran: Cheshmeh Publishing.
- Mirabedini, H. (2010). Larson/ six decades of novel writing. *Barfourush Journal*, 80, 3-4.

- Mirsadeghi, J., & Mirsadeghi, M. (1999). *Glossary of the art of fiction*. Tehran: Mahnaz Publications.
- Radfar, S., & Roud Majani, M. (2014). Fratricide in Shahnameh. In F. Ghaemi, (ed.). *Ritual Research and Shahnameh Conference Paper Collections* (445-465). Mashhad: Printing and Publishing Institute of Ferdowsi University of Mashhad.
- Rastegarfasaei, M. (2001). *Types of Persian poetry*. Shiraz: Navid Shiraz Publications.
- Sangari, M. (2005). Resistance literature. *Poetry Quarterly*, 12, 45-53.
- Sarfi, M. (2015). Scope of resistance literature. *Journal of Resistance Literature*, 9, 207-236.
- Shukri, G. (1988). *Resistance literature* (M. Hussein Rouhani, Trans.). Tehran: New Publishing.
- The Qur'an, (۲۰۰۹). (M. Safavi, Trans.). Qom :Abnoos Publications
- Zolfaghari, H. (2014). *One hundred Persian love poems*. Tehran: Charkh Publishing.

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال دوازدهم، شماره بیست و سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

ادبیات پایداری در «ایرج و هوبره»، آخرین منظومه غنایی فارسی

(علمی-پژوهشی)

عارف کمرپشتی^۱

مریم سلیمان پور^۲

چکیده

ادبیات پایداری - که دیرینگی اش ایستادگی و مبارزه بشر در مواجهه با بیداد است - در دوره‌های مختلف ادبیات فارسی در آثار منظوم و منثور نمود یافته است. در ادبیات معاصر ایران، وقایع انقلاب اسلامی به ویژه جنگ تحمیلی، زمینه مناسبی برای بررسی تخصصی آن فراهم نموده است. پژوهش حاضر، مؤلفه‌های ادبیات پایداری در منظومه «ایرج و هوبره» - آخرین منظومه غنایی ادبیات کلاسیک فارسی - سروده قاسم لارین را با روش توصیفی - تحلیلی می‌کاود. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد بسامد ادبیات پایداری در منظومه با ۱۱ مؤلفه شناسایی شده، ۲۶/۹٪ است. این مؤلفه‌ها عبارتند از: نمادهای ملی، گرامی‌داشت وطن، پاسداری از وطن، تقدّم عشق آرمانی، بیان رشادت‌ها، اصطلاحات نظامی، صحنه‌پردازی جنگ، عملکرد دشمن، شهادت ایرج، نقش خانواده و جاودانگی شهید. با توجه به سرایش منظومه در بجنوبه جنگ تحمیلی، صحنه‌پردازی جنگ و کاربرد اصطلاحات نظامی بیشتر از دیگر مؤلفه‌ها بسامد یافته‌است. نکته قابل توجه آن است که با وجود غالب بودن جنبه غنایی منظومه، لارین تنها به یک یا دو مؤلفه خاص از ادبیات پایداری بسنده نکرده - است؛ بلکه وجوه مختلف آن را در منظومه گنجانده و «حماسه عشق و جنگ» را زیبا و دلنشین به تصویر کشیده‌است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات پایداری، ادبیات غنایی، ایرج و هوبره، قاسم لارین.

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی. (نویسنده مسئول):

(aref.kamarposhti@gmail.com)

۲- کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

soleymanpour@gmail.com ۶۰

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۷-۰۸-۱۳۹۹

تاریخ دریافت مقاله: ۲۳-۱۱-۱۳۹۸

۱- مقدمه

ادبیات پایداری که اغلب نمود و جلوه دلآوری‌ها و از خودگذشتگی ملتی در برابر ظلم و استبداد بیرونی یا داخلی است؛ همزمان یا بعد از رخداد تاریخی، سیاسی یا اجتماعی شکل می‌گیرد و شاعران و نویسندگان در آثار منظوم و منثور بدان می‌پردازند. زبان ادبی به کار گرفته شده در این آثار، تأثیر ادبیات پایداری را دو چندان می‌کند و در یک جمله «زبان فصیح در حال کنونی ستون بنیادی ادب پایداری است.» (شکری، ۱۳۶۶: ۱۰)

ادبیات پایداری، معادلی است برای ادبیات مقاومت که نخستین بار غسان کنفانی در تبیین خطوط اصلی جبهه فرهنگی و ادبی مبارزه با رژیم صهیونیستی به کار برد. این اصطلاح ابتدا در میان شعرا و نویسندگان عرب، سپس در تمام جهان رایج شد (ن.ک: صرفی، ۱۳۹۳: ۲۱۱). درباره چستی ادبیات پایداری یا مقاومت از سوی نویسندگان و صاحب نظران تعاریف متعددی ارائه شده است؛ از جمله:

«ادبیات مقاومت معمولاً به توصیف دلآوری‌ها و جدال‌ها و از خودگذشتگی‌هایی می‌پردازد که ملتی یا قومی بر ضد ملتی یا قومی دیگر که اشغالگر یا متجاوز است، از خود نشان می‌دهد» (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۱۶). تعریفی دیگر «مبارزه با بیداد داخلی یا تجاوز بیرونی در همه حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، و ایستادگی در برابر جریان‌های ضد آزادی» (سنگری، ۱۳۸۳: ۴۵) را جان مایه آثار ادبیات پایداری می‌داند. در تعریف دیگری از آن آمده: «فکر و فرهنگی که به نفی وضع ظالمانه و ایجاد وضع عادلانه و دفاع از حق و نفی باطل می‌پردازد و بر این خط فکری مستدام می‌باشد» (عیسی‌نیا، ۱۳۸۴: ۳۶۳). یا در این تعریف، «ادب پایداری در معنای جنگ با بیگانه، بازتاب روحی - روانی نسلی است ایستاده در مقابل یک رویداد تاریخی، و مشارکت و مباشرت آن نسل در همدلی و همراهی یکدیگر.» (کاکایی، ۱۳۸۵: ۹)

در میان اشکال گوناگون ادبیات پایداری «برخی از آثار، پیش از رخ نمودن فاجعه در برابر آن می‌ایستند و تا حد ایفای یک رسالت تاریخی اوج می‌گیرند. برخی در میان «جنگ» یا پس از رخ دادن شکست وارد میدان می‌شوند و برخی پس از پایان یافتن کار - بی‌درنگ

یا پس از گذشت زمان - به نگارش «تاریخ» آن می‌پردازند.» (شکری، ۱۳۶۶: ۱۱-۱۰) با توجه به تعاریف ارائه شده ادبیات پایداری با تأکید بر دلآوری و از خودگذشتگی، مبارزه با بیداد داخلی یا تجاوز بیرونی، دفاع از حق و نفی باطل قبل، حین یا بعد از جریان یک رویداد تاریخی جلوه می‌کند.

در زبان و ادبیات فارسی معاصر، شعر دوران انقلاب اسلامی به ویژه دهه ۶۰ مقارن با دفاع مقدس «بازتاب سلحشوری، پایداری و تحرک دلاورانه جوانان معاصر ایرانی در حفاظت از مرز و بوم سرزمین نیاکان خویش است.» (رستگار فسایی، ۱۳۸۰: ۳۶۳) «شعر دفاع مقدس تلفیقی از لایه‌های حماسی و غنایی و رگه‌های تعلیمی است.» (فرهادی، ۱۳۹۶: ۱۹۴)

ادبیات مقاومت در تاریخ ادبیات معاصر ایران، شاخه‌ای از فرهنگ و هنر جنگ است که با آغاز جنگ تحمیلی پا به عرصه نهاد. شعر، داستان کوتاه، رمان، خاطره و فرهنگ جبهه بخش‌هایی از ادبیات جنگ را تشکیل می‌دهند. این ادبیات برخاسته از فضای معنوی و حماسی جبهه‌ها و شرایط حاکم بر جامعه بود. نویسندگان و شاعران و پدیدآورندگان آثار ادبی با توجه به تأثیر پذیری شخصیت انسانی افراد از محیط پیرامون، به آفرینش این گونه آثار روی آوردند. (ن.ک: منصوری لاریجانی، ۱۳۹۱: ۳۰۳)

ادبیات دفاع مقدس در سه دوره آغازین جنگ، طول جنگ و دوران پس از آن قابل بازکاوی و بازشناسی است. در دوره دوم، هنر دفاع مقدس در تمامی عرصه‌ها از جمله ادبیات به پختگی زبان و بیان می‌رسد. نویسندگان و شاعران با رشد تکنیکی ادبیات دفاع مقدس و بهره‌گیری از امکانات و ظرفیت اغلب ژانرها از حرکت در سطح به حرکت در عمق می‌گرایند و با توجه به لایه‌های عمیق‌تر جنگ از دل این پدیده پدید، زیبایی جنبه‌های عرفانی و انسانی آن را به رخ می‌کشند. (چهرقانی، ۱۳۹۶: ۱۷-۱۶) سرایش ایرج و هوبره در میانه جنگ تحمیلی نیز جلوه‌ای از این زیبایی‌هاست.

هر چند «ایرج و هوبره»، منظومه‌ای است غنایی، اما سرایش آن در دوران جنگ تحمیلی و برخورداری از مضامین و درون‌مایه حماسی، منظومه را «در گستره ادب مقاومت و فرهنگ جبهه و ادبیات جنگ قابل بررسی» کرده است (میرعابدینی، ۱۳۷۷: ۱۷۴). قاسم لارین (رحیمیان) ۱۱ دی ماه ۱۳۹۳ در شهر بابل به دنیا آمده است. نام مستعار لارین علاوه بر اشاره‌ای

به زادبوم او، بیان کننده عشق و علاقه او به مازندران است. او که با سمت دبیر زبان فرانسه دبیرستان‌های بابل مشغول به کار شد؛ نوشتن را به عنوان مشغله اصلی خود برگزید. بیش از ۲۰ اثر داستانی، چند نمایش‌نامه و مجموعه شعر حاصل کار اوست (ن.ک: میرعابدینی، ۱۳۸۸:۳). منظومه «ایرج و هوبره» به عنوان اولین کتاب شعر او در ۱۰۱۱ بیت، نخستین بار در سال ۱۳۶۳ منتشر شد. لاربن سوم مهر ۱۳۹۱ در تهران درگذشت.

«داستان را باید در حوزه ادبیات جنگ به شمار آورد. این اثر در بحبوحه جنگ تحمیلی عراق علیه ایران سروده شده است. شاعر، عاشق را در آزمونی قرار داده که باید یکی را انتخاب کند: عشق یا دفاع از وطن. عاشق دفاع از وطن را انتخاب می‌کند و در این راه جان می‌دهد. این آزمون برای عاشق تحول یافته همان آزمون‌های منظومه‌های سنتی است.» (ذوالفقاری، ۱۳۹۲:

(۱۲۷)

هم او منظومه «ایرج و هوبره» را در کنار «زهره و منوچهر» ایرج‌میرزا با عبارت «شاید بتوان آخرین منظومه‌های» غنایی ادبیات دوران جدید به شمار آید، معرفی می‌کند (همان: ۳۰). پژوهش حاضر با این فرضیه که مؤلفه‌های ادبیات پایداری هم‌سو با جنبه غنایی منظومه پیش می‌رود، به بررسی منظومه از این منظر پرداخته است.

پرداختن به ادبیات پایداری به طور مجزا در قالب‌های منظوم، مثنوی و حتی نمایشی، مخاطب خاص خود را می‌طلبد؛ اما به نظر، نویسندگان و شاعران تاکنون نتوانسته‌اند اثر درخورو برجسته‌ای از تلفیق ادبیات پایداری و ادبیات غنایی عرضه کنند. لاربن توانسته این دو موضوع را در قالب منظومه‌ای بلند و زیبا برجسته سازد و حال، عنوان «حماسه عشق و جنگ»، انگیزه و ضرورت پژوهش حاضر را فراهم نموده است.

در ادامه با پرهیز از ذکر منابعی که با موضوع ادبیات پایداری به رشته تحریر درآمده؛ تنها به پیشینه تحقیق منظومه مورد پژوهش بسنده شده است:

سلیمان‌پور، مریم (۱۳۹۵). تحلیل انواع قاعده‌افزایی در منظومه ایرج و هوبره سروده قاسم لاربن، به راهنمایی عارف کمرپشتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد بابل.

طاهر نژاد، ام‌البین (۱۳۹۵). مقایسه تطبیقی عناصر داستان در منظومه لیلی و مجنون نظامی و ایرج و هوبره لاربن، به راهنمایی علی ابوالحسنی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور آمل.

اورک مورد غفاری، پریسا (۱۳۹۷). منظومه «ایرج و هوبره» قاسم لاربن مازندرانی و تطبیق ساختاری آن با مثنوی «زهره و منوچهر» ایرج‌میرزا، کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، ش ۳۸، صص ۹۷-۱۲۷.

با توجه به موارد بالا، پژوهشی با موضوع ادبیات پایداری در منظومه مورد نظر انجام نگرفته است.

این پژوهش براساس روش توصیفی - تحلیلی نوشته شده و واحد آن، ابیات منظومه است. ارجاع ابیات به دلیل شماره‌گذاری نشدن ابیات، بر اساس شماره صفحه کتاب (چ ۱۳۶۳) است. یافته‌های آماری تحقیق براساس درصد بسامد مؤلفه‌ها نسبت به کل منظومه است که در قالب نمودار نیز به نمایش گذاشته شده است.

۲- بحث

پیش از پرداختن به بحث و بررسی به منظور آشنایی مخاطب با درون‌مایه منظومه، شرح مختصری از آن ضروری به نظر رسید.

۲-۱- معرفی منظومه ایرج و هوبره

ایرج و هوبره، داستان دو دل‌داده در کشاکش جنگ تحمیلی است. ایرج با دیدن هوبره، دختر گل‌فروش منظومه، عاشق و دل‌داده او می‌شود. جنگ تحمیلی ایرج را در گزینش یکی از دو معشوق، مردد نگاه می‌دارد. در نهایت ایرج عشق به وطن را برمی‌گزیند و در این راه به شهادت می‌رسد.

۲-۲- مؤلفه‌های ادبیات پایداری در منظومه «ایرج و هوبره»

لاربن شاعر انقلاب و جنگ نیست؛ اما روحیه ظلم‌ستیزی، مقاومت و ایستادگی در برابر هیأت حاکمه را به صورت واقع‌نگاری در داستان‌هایی چون: «پرنده‌گان بی‌لانه» (۱۳۷۸)، «نان تلخ» (۱۳۸۱)، «جرقه‌ای در تاریکی» (۱۳۸۶) و «پرتگاه» (چ دوم ۱۳۸۸) به نمایش گذاشته و

در منظومه «ایرج و هوبره» این روحیه را در برابر تجاوز دشمن بیرونی به تصویر کشیده است. ادبیات پایداری منظومه ایرج و هوبره در زیربخش‌های زیر با ۱۱ مؤلفه، مورد بررسی قرار گرفته است:

۲-۲-۱- نمادهای ملی

لاربن در آغاز داستان، مخاطب را با مقدمه‌ای طولانی در توصیف هوبره، ایرج و عشق با خود همراه می‌کند؛ اما جذابیت داستان با گفت‌وگوی قهرمانان داستان شروع می‌شود. دختر گل فروش منظومه در کوچه ایرج را می‌بیند و دل باخته او می‌شود؛ اما حجب و حیا مانعی است در ابراز این عشق. به هر روی لاربن، داستان عاشقانه این دو را با پرسش هوبره آغاز می‌کند. وقتی هوبره از اسم و رسم ایرج می‌پرسد، ایرج در پاسخ می‌گوید:

نام مرا مادرم ایرج نهاد	تا نرود نام فریدون ز یاد
من نه همین جانم و اینم تن است	یکسره تاریخ درون من است
خیمه تاریخ مرا سایبان	هر گل این باغ چو من مرزبان
میوه این شاخم و این آب و خاک	نسل فریدونی‌ام و اصل پاک

(لاربن، ۱۳۶۳: ۲۳).

در ابیات بالا برگزیدن نام «ایرج»، یکی از شخصیت‌های اصلی داستان، تداعی گر نیاکان باستانی و نمادهای ملی تاریخ پرافتخار ایران است و کاربرد «تاریخ» در دو بیت دلیل این مدعاست. نام «فریدون» و اشاره به «نسل» و «اصل پاک» تأکیدی دیگر بر نمادهای ملی است؛ اسطوره‌هایی که در برابر ظلم ضحاک ماردوش و اهریمنان ایستاده‌اند.

ایرج کوچک‌ترین پسر فریدون که به دست برادرانش کشته می‌شود و نام ایران از اسم او گرفته شده؛ شخصیتی والا، خردمند و دارای جهان‌بینی اخروی، خواهان صلح و برحذر از جنگ با برادران است (ن. ک: رادفر و رود معجنی، ۱۳۹۲: ۴۵۴-۴۵۳). بکارگیری نام «ایرج» و «فریدون» در آغاز منظومه، نشان می‌دهد لاربن صبغه تاریخی و اساطیری این رادمردان را در نظر داشته و سرگذشت ایرج لاربن، یادآور ایرج شاهنامه نیز هست.

۲-۲-۲- گرامی‌داشت وطن

انسان چیزی یا کسی را که عزیز است، از دل و جان گرامی می‌دارد. قدر و منزلت وطن در نزد ایرج آنقدر والا است که در میانه معرفی خود علاوه بر یادکرد نیاکانش، با افتخار از وطن یاد می‌کند و می‌گوید:

مرغ من از چشم وطن آب خورد	نیست جز این چشمه مرا آبخورد
بس چو من آراست وطن شاخ تر	گر شکند سر، من و این پا و سر
گر وطنم هست مرا آبروست	بی‌وطن و ریشه که [نه] دشمن نه دوست

(ص ۲۳)

ایرج پس از معرفی خویش زمانی که از هوبره می‌خواهد تا خود را معرفی کند، می‌گوید؛

بیش و کمی گفته‌ام از وصف خویش	درج گهر باز کن و گوی بیش
-------------------------------	--------------------------

(ص ۲۳)

هوبره نیز در قبال درخواست ایرج، این‌گونه زبان به معرفی خود می‌گشاید:

گفت منم نوبر این بوستان	حرفی از این دفتر و این داستان
همچو توام خوشه این مرز و بوم	تافته‌ای لیک نه از چین و روم
ابر و مه و باد همین کشت‌زار	گندم من را بنشانید بار

(ص ۲۴)

در ابیات بالا، به وضوح می‌توان گرامی‌داشت وطن را از زبان هوبره دریافت. تأکیدی که در ترکیبات «این بوستان، این مرز و بوم، همین کشت‌زار» وجود دارد؛ مؤید این موضوع است.

گرامی‌داشت وطن نه تنها در آغاز که در جای‌جای منظومه از زبان ایرج و لاربن - دانای کل و راوی بخش‌هایی از داستان - قابل مشاهده است. بعد از گفت‌وگوهای ایرج و هوبره در دومین دیدار و روایت دلدادگی آن دو از زبان لاربن وقتی ایرج وارد منزل می‌شود، نامه‌ای می‌بیند:

نامه مهور به مهر نظام	عرضه کن شمه‌ای از یک پیام
-----------------------	---------------------------

دلهره‌ای قالب ایرج فشرده لرز نهان خاطر او را فسرده
(ص ۶۱)

لاربن در شرح این نامه بر گرمی داشت وطن و میهن دوستی تأکید می‌کند:

نامه پیام‌آور پیکار بود ساده‌ترین جمله احضار بود
رفتن و افروختن و سوختن درس وطن دوستی آموختن
راندن اهریمن از این آب‌وخاک جان سر این کار اگر شد چه باک
(ص ۶۲)

ایرج پس از خواندن نامه و در تردید بین عشق زمینی و آرمانی به وطن، به خود نهیب می‌زند که میهن دوستی او را نشان می‌دهد:

خانه تو جاشگه اهرمن؟ گوی مرا بهر چه‌ات جان و تن؟
جان تو از جان وطن آب خورد خیز که دشمن وطنت را فسرده
حرمت نام تو از این دفتر است جوی تورا خاک وطن بستر است^(۱)
(ص ۶۵)

احساس مسئولیت به واسطه میهن دوستی و گرمی داشت وطن در ایرج بیدار می‌شود و تردیدش به یقین نزدیک‌تر.

۲-۲-۳- پاسداری از وطن

ارتباط پاسداری از وطن و گرمی داشت آن دوسویه است. در نامه‌ای که حکایت آن گذشت، قبل از گشودن نامه، حس درونی ایرج از جنگ و دفاع از وطن خبر می‌دهد، عرق و علاقه به وطن که نتیجه‌اش پاسداری از آن می‌شود:

حس درون گفت در آن دم که هان! کرد چله چرخ به سویت کمان
آتش و دود است و چکاچاک جنگ نیست دم خفتن و گاه درنگ
پای مکن سست که دشمن دد است خاک وطن بستر جزر و مد است
(ص ۶۲)

این مهم در قسمت‌های دیگر منظومه نیز دیده می‌شود. زمانی که ایرج در ترجیح عشق آرمانی به عشق مادی مصمم می‌شود، در جملات خداحافظی با مادرش، پاسداری از وطن را بیان می‌کند:

زوست همه زینت و زیور مرا	خاک عزیز است چو مادر مرا
رفت به میدان که بیارد سری	شاخ تر و نوبر هر مادری
نوبت جان باختن و سر مرا	نوبت پیکار شد ایدر مرا

(ص ۶۷)

دو بیت پایانی استقبال جوانان در پاسداری از وطن را - که شاید راه بی‌بازگشت‌شان باشد - نشان می‌دهد.

ایرج هنگام خداحافظی از پدر نیز در پاسداری از وطن این گونه لب به سخن می‌گشاید:

خمنج خود آخته در کین و خشم	خضم سیه کاسه دریده است چشم
تیر، هزاران به سر و سینه دوخت	حیله کنان دامن کشور بسوخت
راه گرفتند بر او همچو موج	شیردلان از همه جا فوج فوج
پای نهم بر سر میدان جنگ ^(۲)	نوبت من شد که بگیرم تفنگ

(ص ۶۸)

از ابیات بالا، تحمیلی بودن جنگ برداشت می‌شود که در تقابل با آن، دفاع از آب و خاک و کیان صورت گرفته است.

۲-۲-۴- بیان رشادت‌ها و قهرمانی‌ها

شعرای ادبیات پایداری رشادت‌ها و قهرمانی‌های دلاوران عرصه نبرد را با شور و حال بیان می‌کنند و جلوه‌های زیبایی از آن را نشان می‌دهند. در منظومه ایرج و هوبره نمود این گونه رشادت‌ها نه به شکلی اغراق‌آمیز که به طور طبیعی و نمایشی از یک صحنه واقعی به تصویر کشیده شده است. هوبره که سه ماه پس از رفتن ایرج در سوز و گداز معشوق به سر می‌برد، به یاد ایرج پای به صحرا می‌نهد. فاخته که فراق و انتظار هوبره را مشاهده می‌کند؛ از ایرج خبر می‌آورد و رشادت‌ها و قهرمانی‌های او را بازگو می‌کند:

گفت از آن اوج به او تیز پر
یار تو آنجاست خم آن گذر

تیر چو باران بزند بر هدف
عشق وطن جانش نهاده به کف
دشمن خود باخته اندر گریز
یار تو در حمله و در جست و خیز

(ص ۷۰)

بخش دیگری از رشادت‌های ایرج در میدان نبرد، از زبان لاربن این گونه شرح داده شده است:

ایرج جان بر کف و یاران او
تیر فراوان ز دو سو پر کشید
راه گشودند به قلب عدو
خلوت هر پرده به آذر کشید

(ص ۷۸)

ایرج پر زهره چو اسب گشن
جست زد از سنگر و پرواز کرد
شیهه‌کنان بند گشود و رسن
تیر فراوان به سر خصم ریخت
پر دلی‌اش نغمه نو ساز کرد
خصم بدآغاز به هر سو گریخت^(۳)

(ص ۸۰)

۲-۲-۵- توصیف شهادت ایرج

شهید و شهادت از اصلی‌ترین بن‌مایه‌های ادبیات پایداری به ویژه در دوران دفاع مقدس‌اند که ارزش‌های دینی به قداست آن افزوده است. لاربن با توصیفاتی غرور آفرین، شهادت ایرج را در ابیات زیر به نمایش گذاشته است:

ناگهی از زاویه کور جست
تیر دگر خورد به پهلوی او
تیر هلاکی که ستونش شکست
شاخ ترش خم شد و از پافتاد
تا که زمین تر شود از جوی او
خون ز گل زخم جهیده برون
از وزشی شاخ تری خم مباد
باسر انگشت ز خونش نوشت
در نظرش دشت چو دریای خون
نام وطن نسخه بدل از بهشت

(ص ۸۰)

نام بر و بوم غرور و خرد
در دم آخر به صدای نفس
گر به رهش جان بدهی می‌سزد
هویره‌ای گفت که نشنید کس

نقش رخ دوست در آن قیل و قال

نقش پسین بود به لوح خیال^(۴)

(ص ۸۱)

۲-۲-۶- نقش خانواده

در بیشتر آثار منظومی که با موضوع ادبیات پایداری و دفاع مقدس سروده شده، مؤلفه‌های این نوع ادبی برجسته است. مؤلفه‌هایی مانند: توصیف رشادت‌ها، شهادت، مناطق جنگی، جبهه، تهییج و ترغیب به دفاع و... به چشم می‌خورد و بیشتر جنبه حماسی این نوع ادبی مورد توجه قرار گرفته است؛ در صورتی که بخش دیگری از این ادبیات یعنی خانواده‌ها به ویژه شرایط روحی و چشم‌انتظاری، حتی عاشقانه‌های آنان نادیده گرفته شده یا بسیار کم‌رنگ بدان پرداخته شده است.

در دوران دفاع مقدس نقش خانواده به ویژه مادران و همسران رزمندگان با وجود مشکلاتی که پیش رو داشتند، ستودنی است. به نظر می‌رسد در آثار منشور با نگاهی به کتاب‌هایی که خوانشی از زندگی واقعی قهرمانان جنگ است، می‌توان نقش زنان و روایت عاشقانه‌هایشان را شاهد بود؛ مانند «دا» خاطرات سیده زهرا حسینی یا «گلستان یازدهم»، خاطرات زهرا پناهی‌روا، همسر سردار شهید علی چیت‌سازان و «روزهای بی‌آینه» خاطرات منیژه لشکری همسر آزاده خلبان حسین لشکری. این در حالی است که در آثار منظوم ادبیات مقاومت نمی‌توان اثری با این مضمون یافت. هر چند در منظومه «ایرج و هوبره» جنبه غنایی منظومه بر جنبه حماسی آن غالب است؛ اما لارین توانسته است به تمام وجوه و موضوعات مرتبط با دفاع و جنگ بپردازد و نقش زنان یکی از این موارد است که با توجه به داستان عاشقانه این منظومه توجه ویژه‌ای بدان شده است. بخش دیگر حماسه‌ها و اشعار پایداری، بعد از شهادت دلیر مردان عرصه پیکار است که در این منظومه نیز به آن اشاره شده است و آن، حالات و شرایط هوبره و مادر ایرج بعد از شهادت ایرج است؛ از جمله:

- در شرح حال هوبره پس از رفتن ایرج به میدان نبرد:

از پس آن روز سه ماهی گذشت	هوبره از سوز دل آواره گشت
روز و شبان چشم به راهش نشست	اشک تر و سوز به آهش نشست

پای کشان روی به صحرا نهاد

جای پی‌اش روی چمن پانهاد

(ص ۶۹)

- در شرح رسیدن نامه‌ای از ایرج به هوبره:

تنگ غروب آمده مردی ز راه

مرغ پیام‌آور آوردگاه

داد به او نامه جانان او

نامه نه بل تکه‌ای از جان او

هوبره از شوق ز جایش پرید

بوسه بر آن نامه زد و لب گزید

(ص ۷۴)

- در گفت‌وگوی مادر ایرج با هوبره پس از شهادت ایرج:

بارۀ ما ماند کنون بی‌سوار

کوس بزن سام سواری بیار

ساقی شب زهر به ساغر بریخت

کودک ما شیر نخورده گریخت

شیر از این بیشه فراری شده

چشم همه چشمه جاری شده

شمع فرو مرد و شیم تیره شد

آه که غم بر دل من چیره شد

(ص ۸۴)

- واگویه‌های هوبره پس از شهادت ایرج:

نیست سزاوار که خسی به خاک

چند کنم جیب قصب چاک چاک

کاش فلک کاسه من می شکست

تیر زمان بر دل من می نشست

بی تو چه سود این همه نقش‌ونگار

وین همه رنگ از قلم روزگار

بی رخ تو شمسۀ عالم مباد

شور و شری در دل آدم مباد^(۵)

(ص ۹۶)

منظومه‌های غنایی، داستان عاشقانه دلدادگانی است که کمتر به وصال و اغلب به فراق می‌انجامد. در ادبیات فارسی آنچه به فراق این گونه داستان‌ها دامن می‌زند اغلب وجود رقیب است؛ اما در منظومه ایرج و هوبره از رقیب خبری نیست، بلکه شرایط اجتماعی و سیاسی دوره منجر به فراق این دو عاشق شده است. جنگ که فراق ایرج و هوبره را رقم زده است، به جنبه غنایی منظومه رنگ حماسی داده است. در این منظومه، ادبیات غنایی با ادبیات پایداری در آمیخته است که علاوه بر زیبایی عاشقانه‌های ایرج و هوبره، قداستی به منظومه

داده است و بر دل نشینی این منظومه غنایی افزوده و این تنها بخش کوچکی از نقش زنان و همسرانی است که دوشادوش مردان نبرد، نقش آفریدند.

۲-۲-۷- صحنه پردازی میدان جنگ

پرداختن به موضوع جنگ، میدان‌های نبرد و عملیات از آن دسته مؤلفه‌هایی است که در ادبیات پایداری بازتاب فراوانی یافته است. مدتی پس از رفتن ایرج به میدان نبرد، نامه‌ای از او به هوبره می‌رسد. در این نامه از سخنان عاشقانه معمول عاشق و معشوق خبری نیست. لاربن در توصیف این نامه می‌گوید:

نامه ایرج نه ز عشق و ز آه بود همه شور و شر رزمگاه

(ص ۷۴)

در این نامه، ایرج صحنه کارزار را در زمان‌های مختلف و با جزئیات وقایع توصیف می‌کند:

جنگ نه آن حرف که در دفتر است حرف و کلام و افق دیگر است

شیر دمانیم در این کارزار گوهر میهن تو به شیران سپار

(ص ۷۵)

در دل شب جنگ تماشایی است دور ز غوغای صف آرای است

وقت سحر، گاه شبیخون ز نیم خیمه دشمن ز زمین برکنیم

(ص ۷۶)

در کمر کوه و گذرگاه تنگ تیغ به کف داشت هیولای جنگ

(ص ۷۷)

صحنه پر از ضجه و فریاد بود کشتگه آهن و پولاد بود

تیر چو باران ز هوا و زمین خون بچکانید ز هر آستین^(۶)

(ص ۷۸)

صحنه پردازی میدان نبرد به جنبه حماسی منظومه قوت بخشیده است. در تقویت جنبه حماسی منظومه، ذکر این نکته ضروری است که هر چند وزن منظومه (مفتعلن مفتعلن فاعلن) برای سرودن مضامین حماسی مناسب نیست؛ اما لاربن توانسته است درون‌مایه و لحن حماسی منظومه را با بکارگیری ترکیبات و واژگان مرتبط با جنگ در بخش‌های بیان قهرمانی‌ها،

صحنه‌پردازی‌های جنگ و توصیف عملکرد دشمن - که در ادامه خواهد آمد - برجسته نماید و به جا و درست عنوان «حماسه عشق و جنگ» را برای منظومه‌اش برگزیند.

۲-۲-۸ - توصیف عملکرد دشمن

ادبیات پایداری به صورت مقابله با هیأت حاکمه جور، دشمن بیرونی یا مقابله با هوای نفس شکل می‌گیرد. لاربن انزجار از دشمن بیرونی، تجاوز، تحمیل جنگ و عملکرد دشمن را در ابیات زیر با آوردن صفات و ترکیبات مناسب نشان داده است:

دشمن لاینده زده ورجلا	تا نخورد زخم ز شیران ما
گرگ صفت زوزه کنان برجهید	پای خود از معرکه بیرون کشید
دشمن نفریده از او بیمناک	داشت به دل کینه این جان پاک
دام بگسترد عدو بی‌شمار	تا که کند شیر ژیان را شکار ^(۷)

(ص ۷۹)

۲-۲-۹ - جاودانگی شهید

در قرآن کریم، جاودانگی و «عند ربهم یرزقون» بودن شهدا در آیه ۱۶۹ سوره آل عمران آمده است. ادبیات پایداری بازتاب این گونه باورهای دینی و آیینی است و لاربن نیز جاودانگی بعد از شهادت ایرج را این گونه در ابیات زیر عنوان می‌کند:

ایرج ما مرد، کجا او بمرد؟	جان گرامیش به میهن سپرد
لاله شد و زندگی از سر گرفت	جان و تنش صورت دیگر گرفت
رفت چو خون در رگ تاریخ ما	تا نکند خصم زبون بیخ ما
زنده کند نام وطن مرگ او	آنکه به غرقاب فتد برگ او ^(۸)

(ص ۸۱)

۲-۲-۱۰ - کاربرد اصطلاحات نظامی

در مقابله با دشمن متجاوز، درگیری و نبرد و کاربرد تسلیحات نظامی جزء لاینفک دفاع از آب و خاک است. این اصطلاحات، در آثار ادبیات پایداری دوران دفاع مقدس به کار رفته است. در نامه‌ای که ایرج برای هوبره فرستاده از اصطلاحات نظامی در صحنه‌پردازی‌های میدان نبرد استفاده شده است:

صحبّت توپ است و تب انفجار	پا و سر و دست برون از شمار
(ص ۶۶)	
وقت سحر، گاه شیخون ز نیم	خیمه دشمن ز زمین برکنیم
ماه نشسته به تماشای رزم	اختر شبرو به سر خوان بزم
(ص ۷۶)	
پرتو خمپاره گل رنگ رنگ	توپ صدایش چو غریو پلنگ ^(۹)
(ص ۷۷)	

۲-۲-۱۱- مقدم شدن عشق به وطن

در ادبیات، تقابل عشق و عقل سابقه‌ای دیرینه دارد؛ اما منظومه ایرج و هوبره، تقابل عشق و وطن را نشانه گرفته است. از زمانی که ایرج با نامه احضار به میدان نبرد مواجه می‌شود، تقابل عشق و وطن و دو دلی او در منظومه قابل مشاهده است؛ از جمله در ابیات زیر:

مانند معطل چه کند با دلش	با دل دیوانه پا در گلش
گردن او در رسن دوست بود	حب وطن مشعله در پوست بود
(ص ۶۳)	

حتی گفت و گوی عشق با وطن نیز از این تقابل حکایت می‌کند:

عشق همی گفت به حب وطن	در دل او جای تو یا جای من
لیک من آن شمعک لرزان نیم	در گذر باد هراسان نیم
چرخ گرفتار فسون من است	آدم بیچاره زبون من است
(ص ۶۳)	

بیت زیر اوج تقابل دو عشق زمینی و آرمانی در ایرج را نشان می‌دهد:

تا سحر آن کودک آرام خیز	با دل خود بود به جنگ و گریز
(ص ۶۴)	

آنجا که ایرج در انتخاب دو عشق مادی و عشق به وطن مردّد می‌ماند، ناگهان به خود نهیب می‌زند و تردیدش به یقین بدل می‌شود و عشق آرمانی به وطن را برمی‌گزیند. با وجود ابیاتی که دلالت بر برتری عشق آرمانی بر عشق مادی دارد - که در بخش گرامی داشت و

پاسداری از وطن از نظر گذشت - می توان به جرأت گفت لاربن که شاعری مازندرانی است، با استفاده به جا از یک باور و فرهنگ عامه در بیت زیر تکلیف ایرج را در انتخاب مشخص کرده است:

رو خس و خاشاک ز میهن بروب ماه گرفته است برو مس بکوب

(ص ۶۵)

در بسیاری از مناطق ایران، مانند گیلان و مازندران نزد عامه، دیو و اژدها و گاه ستاره زحل را دشمن خورشید و ماه می دانند و تصور می کنند هر گاه یکی از دشمنان بر خورشید یا ماه غلبه کند آن را در کام می کشند و علت ماه گرفتگی و خورشید گرفتگی چنین حادثه‌ای است. مردم با مشاهده گرفتن ماه و خورشید با طبل زدن، کوبیدن مس و گاهی تیراندازی به سمت آسمان به یاری می شتابند و این حرکتی است جادوگونه، به یاد مانده از روزگار دور زندگی انسان، که ممکن است در مناطق دیگر نمونه‌های مشابهی از آن یافت شود (ن.ک: فرخی، ۱۳۵۸: ۱۱۵-۱۱۴).

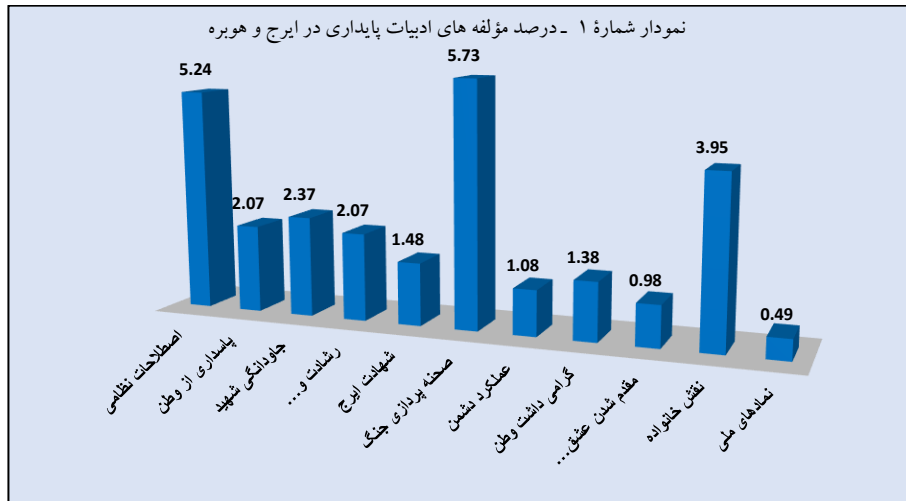
با آنکه بیت بالا نشان می دهد ایرج در تردید بین دو عشق، به یقین رسیده است؛ بیت زیر نیز در لحظه شهادت او تأکید دیگری است بر تقدّم عشق آرمانی:

نقش رخ دوست در آن قیل و قال نقش پسین بود به لوح خیال^(۱۰)

(ص ۸۱)

ایرج در دم آخر نام هویره را بر زبان جاری می کند؛ اما به طور قطع ترکیب «نقش پسین» در مصرع دوم نشان می دهد عشق به وطن بر عشق به هویره مقلّم شده است.

نمودار زیر درصد هر یک از مؤلفه‌های ادبیات پایداری در منظومه ایرج و هویره را نشان می دهد.

۳- نتیجه گیری

ادبیات پایداری که در تمامی ادوار تاریخ یک ملت با توجه به شرایط حاکم سیاسی و اجتماعی قابل لمس است و در آثار منظوم و مثنوی شعرا و نویسندگان تبلور یافته؛ جلوه‌ای ادبی از مقاومت و پایداری است. بررسی ادبیات پایداری در منظومه غنایی «ایرج و هوبره» نشان می‌دهد با توجه به یافته‌ها، بسامد ادبیات پایداری در منظومه، ۲۶/۹٪ است. هر چند جنبه غنایی منظومه بر جنبه حماسی آن غالب است؛ اما لاربن به وجوه مختلف ادبیات پایداری توجه نمود. آن گونه که ۱۱ مؤلفه به کار رفته در منظومه عبارتند از: گرامی داشت و پاسداری از وطن، نمادهای ملی، بیان رشادت‌ها، شهادت، جاودانگی شهید، تقدم عشق آرمانی، صحنه پردازی جنگ، اصطلاحات نظامی، نقش خانواده و توصیف عملکرد دشمن. لاربن به خوبی توانسته است مؤلفه‌های ادبیات پایداری را هم‌سو با درون‌مایه غنایی منظومه پیش برد که مؤید اثبات فرضیه تحقیق است. تقابل عشق آرمانی و عشق به محبوب زمینی، منظومه را به سمت ادبیات پایداری سوق داده است. داستانی ملموس، حقیقی و برگرفته از تاریخ معاصر جامعه که تنها ساخته و پرداخته ذهن شاعر نیست؛ بلکه فراتر از آن، مخاطب با آن آشناست و هم‌ذات پنداری می‌کند. از مؤلفه‌های ادبیات پایداری با توجه به سرایش منظومه در بجهت جنگ تحمیلی، صحنه پردازی میدان جنگ و اصطلاحات نظامی بیش از

دیگر مؤلفه‌ها بسامد یافته است. ویژگی دیگر این منظومه پرداختن به نقش خانواده به ویژه مادران و همسران رزمندگان دفاع مقدس است که در دیگر آثار منظوم چندان بدان توجه نشده؛ اما این مؤلفه با توجه به مضمون و بار غنایی منظومه - اگر نگوییم برجسته شده است - موضوع کم اهمیتی هم نیست و نسبت به دیگر مؤلفه‌ها بسامد یافته است.

یادداشت‌ها

- (۱). ص ۶۲ و ۶۷ و ۶۸ / (۲). ص ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸ و ۸۱ / (۳). ص ۶۶، ۷۰، ۷۶، ۷۹، ۸۰ و ۸۵ / (۴). ص ۷۸، ۷۹، ۸۰ و ۸۱ / (۵). ص ۶۹، ۷۴، ۸۴، ۸۵، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸ و ۱۰۱ / (۶). ص ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹ و ۸۰ / (۷). ص ۷۶، ۷۷، ۷۹ و ۸۰ / (۸). ص ۸۱، ۱۰۲ و ۱۰۳ / (۹). ص ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۷۰، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹ و ۸۰ / (۱۰). ص ۶۳، ۶۴، ۶۶ و ۶۷.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. چهارقانی، رضا. (۱۳۹۶). «ادبیات پایداری در ایران، بازشناسی مؤلفه‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها». ادبیات پارسی معاصر. سال هفتم. ش ۲. صص ۳۳-۱.
۳. ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۲). یکصد منظومه‌ی عاشقانه‌ی فارسی. تهران: نشر چرخ.
۴. رادفر، سعید و رود معجنی، محسن. (۱۳۹۲). «برادرگشی در شاهنامه». مجموعه مقالات همایش شاهنامه و پژوهش‌های آیینی. به کوشش فرزاد قائمی. مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد. صص ۴۶۱-۴۴۵.
۵. رستگارفسایی، منصور. (۱۳۸۰). انواع شعر فارسی. چ دوم. شیراز: انتشارات نوید شیراز.
۶. سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۳). «ادبیات پایداری». فصلنامه شعر. سال دوازدهم. ش ۳۹. صص ۵۳-۴۵.
۷. شگری، غالی. (۱۳۶۶). ادب مقاومت. ترجمه محمدحسین روحانی. تهران: نشر نو.
۸. صرفی، محمدرضا. (۱۳۹۳). «گستره ادبیات پایداری». نشریه ادبیات پایداری. سال نهم. ش ۱۰. صص ۲۳۶-۲۰۷.

۹. عیسی‌نیا، رضا. (۱۳۸۴). «**امام و ادبیات پایداری**». نامه پایداری. مجموعه مقالات اولین کنگره ادبیات پایداری. به کوشش احمد امیری خراسانی. کرمان: اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۱۰. فرخی، باجلان. (۱۳۵۸). «**اسطوره‌های خورشید و ماه**». هفته‌نامه سیاست و هنر. به سردبیری احمد شاملو. سال اول. ش ۲. صص ۱۱۸-۱۰۶.
۱۱. فرهادی، نوازالله. (۱۳۹۶). «**رگه‌های تعلیمی در شعر دفاع مقدس (دهه ۶۰)**». پژوهشنامه ادبیات تعلیمی. سال نهم. ش ۳۳. صص ۲۰۰-۱۷۳.
۱۲. کاکایی، عبدالجبار. (۱۳۸۵). **بررسی تطبیقی موضوعات ادبیات پایداری در شعر ایران و جهان**. چ دوم. تهران: انتشارات پالیزان.
۱۳. لاربن، قاسم. (۱۳۶۳). **منظومه‌ی بلند ایرج و هوبره**. تهران: انتشارات پیام.
۱۴. منصوری‌لاریجانی، اسماعیل. (۱۳۹۱). **آشنایی با دفاع مقدس**. چ نهم. قم: انتشارات خادم‌الرضا(ع).
۱۵. میرصادقی، جمال و میرصادقی، میمنت. (۱۳۷۷). **واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی**. تهران: انتشارات مهناز.
۱۶. میرعابدینی، حسن. (۱۳۷۷). **صد سال داستان‌نویسی ایران**. تهران: نشر چشمه.
۱۷. میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۸). «**لاربن / نشش دهه رمان‌نویسی**». فصلنامه بارفروش. ش ۸۰، صص ۳-۴.

